

SURXON DAVLAT QO'RIQXONASI ORNITOFAUNASI VA ULARNING BIOEKOLOGIK XUSUSIYATLARI

Rahmatullyev Bahodir Amanovich - Termiz davlat universiteti dotsenti, Termiz,
O'zbekiston

Rahmatov Ulug'bek Samandarovich - Termiz davlat universiteti, magistr,
Termiz, O'zbekiston

Annotatsiya: Maqolada Surxon davlat qo'riqxonasining tabiiy-geografik o'rni, qushlar hayotining bioekologik xususiyatlari haqida ma'lumotlar berilgan. Ekologik muhit muvozanatini ta'minlashda qushlarning ahamiyati qayd etilgan.

Tayanch so'zlar: Surxon davlat qo'riqxonasi, qushlar faunasi, populyatsiyasi, dimorfizm, ekologik faollik.

ОРНИТОФАУНА СУРХАНСКОГО ЗАПОВЕДНИКА И ИХ БИОЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА

¹Рахматуллев Баходир Аманович

²Рахматов Улугбек Самандарович

¹Термезский государственный университет, г. Термез, Узбекистан

²Термезский государственный университет, магистр, г.Термез, Узбекистан

Аннотация: В статье приведены сведения о природно-географическом положении Сурханского государственного заповедника, биоэкологических особенностях жизни птиц. Отмечается значение птиц в обеспечении баланса экологической среды.

Ключевые слова: Сурханский государственный заповедник, фауна птиц, популяция, диморфизм, экологическая деятельность.

ORNITHOFAUNA OF SURKHAN STATE SANCTUARY AND THEIR BIOECOLOGICAL CHARACTERISTICS

¹Rakhmatullaev Bakhodir Amanovich

²Rakhmatov Ulugbek Samandarovich

¹Termez State University, Termez, Uzbekistan

²Termez State University, magistr, Termez, Uzbekistan

Abstract: The article provides information on the natural-geographical location of the Surkhan State Reserve, bio-ecological features of birdlife. The importance of birds in ensuring the balance of the ecological environment is noted.

Key words: Surkhan state reserve, bird fauna, population, dimorphism, ecological activities.

Surxon davlat qo‘riqxonasi Surxondaryo viloyatida, O‘zbekistonning janubi-sharqiy hududida joylashgan. Qo‘riqxonasi 1980-yilda tashkil etilgan bo‘lib, u 50 ming gektar hududni qamrab oladi. Surxon davlat qo‘riqxonasi 1986 yil 8 sentabrda tashkil etilgan. U “Orol-Payg‘ambar” va “Ko‘hitang” bo‘limlaridan iborat. Umumiy maydoni 27676 ga ni tashkil etadi.

Qo‘riqxonadagi o‘rmon va dasht hududlari birgalikda hududning 60% ini tashkil qiladi. O‘rmon hududlarida archa, terak, va chakanda daraxtlari keng tarqalgan bo‘lib, bu joylar qushlarning in qurishi va oziqlanishi uchun qulay sharoit yaratadi. Suv manbalari va botqoqzorlar migratsion qushlar uchun to‘xtash va oziqlanish joyi hisoblanadi.

O‘zbekiston Milliy universiteti va Bioekologiya instituti olib borgan tadqiqotlarga ko‘ra, so‘nggi yillarda iqlim o‘zgarishi natijasida hududdagi o‘simliklar qoplami va hayvonot olami sezilarli darajada o‘zgarishlarga uchramoqda. Xususan, qo‘riqxonaning janubiy qismida o‘simliklar kamayishi tufayli qushlarning oziqlanish manbalari 15% ga qisqargan.

Qushlar ekologik muhitning muvozanatini ta‘minlaydi. Oziqlanishi davomida hasharotlar va mayda kemiruvchilar populyatsiyasini boshqaradi, o‘simliklar urug‘larini tarqatadi va tuproq unumdorligini oshirishga hissa qo‘shadi. Shuningdek, qushlar qo‘riqxonaning ekoturizm salohiyatini oshiradi.

Qo‘riqxonasi dengiz sathidan 300-500 metr balandlikda joylashgan. Iqlimi quruq subtropik bo‘lib, yiliga o‘rtacha yog‘ingarchilik miqdori 300 mm ni tashkil etadi. Qo‘riqxonasi hududida tog‘lar, dashtlar, suvli botqoqzorlar va daryo bo‘ylari mavjud.

Qo'riqxonada jami 270 dan ortiq qush turi aniqlangan. Shulardan 25 turi migratsion, 70 turi esa doimiy yashovchi hisoblanadi. 2023-yilgi statistik ma'lumotlarga ko'ra, qo'riqxonadagi eng ko'p uchraydigan qushlar jayronlar, qirg'iylar, burgutlar, va laylaklardir.

Qo'riqxonada hududida xalqaro muhofazaga olingan 15 ta qush turi mavjud. Xususan, qora laylak va kumush laylak xalqaro Qizil ro'yxatga kiritilgan bo'lib, ularning populyatsiyasi so'nggi 5 yil ichida 10% ga kamaygani qayd etilgan.

Qo'riqxonada hududidagi eng keng tarqalgan qush oilalari Anseridae (g'oz va o'rdaklar), Accipitridae (burgut va qirg'iylar), va Falconidae (lochin va oqqushlar) hisoblanadi. Anseridae oilasi oziqlanish jarayonida hasharotlar populyatsiyasini boshqarishda katta ahamiyatga ega.

Qushlar yashash joylariga moslashgan holda turli muhitlarda yashaydi. Botqoqli hududlarda yashovchi suv qushlari, masalan, o'rdaklar, mayda baliqlar va suv o'tlari bilan oziqlanadi. O'rmon va dasht hududlarida yashovchi qushlar esa asosan hasharotlar va mayda kemiruvchilar bilan oziqlanishga moslashgan.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qo'riqxonada hududidagi qushlarning 40% i hasharotlar bilan, 25% i o'simliklar va urug'lar bilan, 20% i kichik baliqlar bilan, va qolgan 15% i kichik hayvonlar bilan oziqlanadi. Bunday oziqlanish xilma-xilligi qo'riqxonaning oziq zanjirida muhim ahamiyat kasb etadi.

Aksariyat qushlar bahor mavsumida ko'payadi, va urg'ochi qushlar o'z inlarini daraxt shoxlarida, qoyalar orasida yoki suv bo'ylarida quradi. Qushlarning jinsiy dimorfizmi, ya'ni urg'ochi va erkak qushlarning tashqi ko'rinishdagi farqi, ko'pincha ko'payish mavsumida kuchayadi.

Qo'riqxonada kuz va bahor mavsumlarida ko'plab migratsion qushlar kuzatiladi. 2022-yilda olib borilgan hisob-kitoblarga ko'ra, qo'riqxonada qishlash uchun qolgan migratsion qushlarning soni 25 mingga yetgan.

Hududdagi suv manbalari oxirgi 10 yilda 20% ga kamaygan. Suv manbalarining kamayishi suvli hududlarga bog'liq qush populyatsiyalarining

kamayishiga sabab bo'lmoqda. Qo'riqxonadagi o'simliklar qoplamasi ham qurg'oqchilik va boshqa tabiiy hodisalar tufayli 15% ga qisqargan.

Yerlarning qishloq xo'jaligiga moslashtirilishi va brakonerlik qushlarning tabiiy yashash joylarini qisqartirmoqda. Hududda brakonerlik holatlari yildan-yilga o'sib, 2022-yilda 20 ta brakonerlik holati qayd etilgan. Buning natijasida ayrim noyob turlar yo'qolish xavfi ostida qoldi.

Brakonerlik va invaziv turlar qo'riqxonaning mahalliy qush populyatsiyasiga tahdid solmoqda. O'zbekiston Milliy ekologiya qo'mitasi olib borgan tadqiqotlarga ko'ra, brakonerlik va tabiiy resurslarning noto'g'ri foydalanilishi 15 ga yaqin qush turining populyatsiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbekiston hukumati qushlarni himoya qilish bo'yicha bir qator qonunlar va ekologik dasturlar ishlab chiqdi. Ushbu hujjatlar asosida qo'riqxonada qushlarni nazorat qilish tizimi yo'lga qo'yilgan bo'lsa-da, uni yanada kuchaytirish talab etiladi.

Qushlarni himoya qilish uchun qo'riqxonada muntazam monitoring tizimi joriy etilib, brakonerlikka qarshi chora-tadbirlar kuchaytirilmoqda. Shuningdek, kuzatuv kameralari va dronlar yordamida qush populyatsiyasi holati doimiy ravishda kuzatib borilishi lozim.

Ekologik tadbirlar orqali mahalliy aholining ekologik xabardorligini oshirish, ularni qo'riqxonada faoliyatiga jalb qilish va atrof-muhitni himoya qilishda ularning o'rnini oshirish uchun maxsus trening va seminarlar tashkil etish lozim. 2023-yilda o'tkazilgan ekologik treninglarda mahalliy aholining 30% i ishtirok etgan.

"Surxon" davlat qo'riqxonasi O'zbekistonning noyob va muhim ekologik hududi hisoblanib, undagi qushlar biologik xilma-xillikning muhim qismi bo'lib xizmat qiladi. Qush populyatsiyasini saqlash nafaqat qo'riqxonada, balki mintaqada ekologik muvozanatini ta'minlash uchun ham muhimdir.

Qo‘riqxonada monitoring tizimini kuchaytirish, brakonerlikka qarshi choratadbirlarni kengaytirish, va mahalliy aholining ekologik xabardorligini oshirish tavsiya etiladi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Abidov K., Akramxodjayev A. Realniye perspektivi bogatogo potentsiala: K voprosu ob unikalnosti Surxanskogo gosudarstvennogo zapovednika i sopredelnix k nemu territoriy dlya sozdaniya Natsionalnogo parka // Ekologicheskiy vestnik. – Tashkent, 2006. (№ 3. – S. 33(35.
2. Balasheva YE.N. Klimaticheskoye opisaniye Surxandarinskoy oblasti. – L.: Gidrometeoizdat, 1960. – 128 s.
3. Babushkin L.N, Kogay N.A. Fiziko-geograficheskoye rayonirovaniye Surxandarinskoy oblasti // Tr. TashGU, vip. 185. – Tashkent, 1961. (S. 3(125.
4. Alexin V.V. Geografiya rasteniy. – M.: Sov. kniga, 1938. – 104 s.
5. An E.S., Botman K.S. Zapovedniye territorii Uzbekistana.– Tashkent: Uzbekistan, 1980. – S.(35(38.